

Bożena Bogdańska
Urszula Ofanowska
Biblioteka Uniwersytecka
Uniwersytet Warmińsko-Mazurski w Olsztynie
uofanowska@o2.pl, bozena.bogdanska@uwm.edu.pl

E-learning ujarzmiony. Bibliotekarki vs Moodle

Streszczenie: Artykuł ujmuje zagadnienie e-kształcenia przedstawione w formie dialogu między uczestniczkami kursów e-learningowych organizowanych przez bibliotekarzy dla bibliotekarzy. Zawiera podstawowe definicje e-learningu, charakterystykę platformy Moodle, porusza kwestie etyczne w e-kształceniu, jakość kursów, wady i zalety korzystania z kursów od strony użytkownika, praktyczne rady, jak poradzić sobie z kursem. Traktuje o współpracy prowadzącego z kursantem, netykiecie, obawach i lękach kursantów.

Słowa kluczowe: e-learning, Moodle, etyka e-learningu, netykieta

Definicja e-learningu

B.B.: Definicji e-learningu jest wiele. Ta forma nauki odpowiada dużej liczbie osób. Coraz więcej pracujących dorosłych przekonuje się do niej ze względu na możliwość samodzielnego, niezależnego od innych osób, dokształcania się, dopasowania tempa uczenia się do indywidualnych warunków oraz organizowania własnego czasu zgodnie z upodobaniami. E-learning zapewnia możliwość uczenia się w dowolnym miejscu, bez konieczności uczęszczania na zajęcia, które nieraz wiąże się z koniecznością dojeżdżania do odległych miejscowości. Anna Konieczko wymienia także potoczne określenia e-learningu: *wykorzystanie najnowszych technologii i narzędzi teleinformatycznych, sposób na uzupełnianie tradycyjnych szkoleń, efektywny i szybki sposób podnoszenia kwalifikacji i pozyskiwania wiedzy*¹.

W Polsce e-learning rozumie się jako edukację na odległość, kształcenie się przez internet. Można zatem powiedzieć, że e-learning to:

- proces przekazywania wiedzy i informacji przy wykorzystaniu mediów elektronicznych,
- nowoczesna interaktywna metoda kształcenia,
- rozwiązanie polegające na dostarczeniu treści edukacyjnych, zarządzaniu procesem nauczania, egzekwowaniu wiedzy oraz komunikacji uczący się — nauczyciel — administrator, za pośrednictwem sieci teleinformatycznej².

¹ KONIECZKO, A. E-edukacja okazją urozmaicenia wiedzy i umiejętności bibliotekarzy. *Biuletyn EBIB* [online], nr 4/2009 (104) [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <http://www.ebib.info/2009/104/a.php?konieczko>.

² PLEBAŃSKA, M., KULA, I. *E-learning. Treści, narzędzia, praktyka*. Warszawa: Almamater Szkoła Wyższa, 2011, s. 8. ISBN 978-83-62644-11-7.

Pojęcia pokrewne to: e-edukacja, kształcenie komplementarne, telematyka, e-kształcenie, e-uczelnia. W języku angielskim wiążą się z nim słowa: *distance learning*, *distance education*, *blended learning*³.

U.O.: E-learning nie jest ideą nową, choć jako odstępstwo od tradycyjnych form edukacji, nadal pozostaje ideą nowatorską. Kiedyś popularne były kursy korespondencyjne, teraz mamy e-kursy. Słyszałam również o *m-learningu*, gdzie jako nośników używa się urządzeń mobilnych⁴. Taka forma nie powinna już nikogo dziwić, a jednak wykorzystanie e-learningu w niektórych środowiskach (np. bibliotekarskim) jest wciąż niewielkie. Przyzwyczajenie do utartych wzorców szkoleń, ograniczona liczba odpowiednich tematycznie kursów, często również nieświadomość i niewiedza, skutecznie hamują popularyzację e-learningu. Wybór takiego sposobu nauki jako elementu doksztalcenia jest sprawą indywidualną. Jak zatem wygląda znajomość i wykorzystanie e-learningu przez bibliotekarzy? Nietrudno zauważyć, że od kilku lat coraz więcej bibliotek zajmuje się tworzeniem tego typu kursów.

B.B.: Tak, to prawda. Bibliotekarze są często odbiorcami zdalnych kursów lub ich twórcami i organizatorami (kursy dla studentów, pracowników, bibliotekarzy i innych odbiorców). Kursy zdalne to naprawdę czysta przyjemność, trzeba tylko przełamać swoje wewnętrzne opory i zacząć działać. W ostatnich latach pojawiło się wiele dobrych kursów. Realizują je np.: Biblioteka Uniwersytetu Warszawskiego⁵, Biblioteka Uniwersytetu Gdańskiego⁶, Warmińsko-Mazurska Biblioteka Pedagogiczna w Elblągu⁷, Biblioteka Pedagogiczna w Toruniu⁸.

Forma kształcenia na odległość, jaką jest e-learning, jest coraz bardziej powszechna w polskich bibliotekach i na uczelniach. Od 2002 r. funkcjonuje internetowy kurs on-line dla bibliotekarzy Bibweb. Biblioteki uczelniane prowadzą przede wszystkim kursy e-learningowe dla swoich użytkowników, a biblioteki publiczne także dla bibliotekarzy. Z tego powodu coraz więcej mówi się o zaletach e-learningu dla bibliotek i bibliotekarzy jako twórców i odbiorców szkoleń on-line. Na łamach prasy bibliotekarskiej poświęcono temu zagadnieniu wiele miejsca. Badanie nt. szkoleń dla studentów, przeprowadzone w 2009 r. przez Beatę Antczak-Sabalę pokazało, że e-kursy usprawniają pracę w bibliotece. Co do ich skuteczności zdania są jednak podzielone. Szkolenia on-line są prestiżowe dla biblioteki, a praca nad nimi daje bibliotekarzom satysfakcję⁹.

³ PENKOWSKA, G. *Meandry e-learningu*. Warszawa: Difin, 2010, s. 28. ISBN 978-83-7251-281-8.

⁴ SZABŁOWSKI, S. *E-learning dla nauczycieli*. Rzeszów: Wydaw. Oświatowe FOSZE, 2009, s. 17. ISBN 978-83-7586-012-2.

⁵ *Centrum Otwartej i Multimedialnej Edukacji* [on-line], [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <http://kampus.come.uw.edu.pl/>

⁶ *Portal Edukacyjny UG* [on-line], [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <https://pe.ug.edu.pl/>

⁷ *Biblioteczne Centrum Zdalnej Edukacji w Elblągu* [on-line], [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <http://moodle.wmbp.edu.pl/>

⁸ *Moodle w BP Toruń* [on-line], [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <http://www.bptorun.edu.pl/moodle/>.

⁹ ANT CZAK-SABALA, B. Skąd się biorą szkolenia biblioteczne on-line w polskich bibliotekach? Komunikat z badań. *Biuletyn EBIB* [on-line], nr 4/2009 (104) [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <http://www.ebib.pl/2009/104/a.php?antczak>.

Platforma edukacyjna Moodle

U.O.: Szczególnie, że jednym z najpopularniejszych wśród bibliotekarzy narzędzi do realizacji e-learningowych szkoleń jest stosunkowo łatwa w obsłudze platforma Moodle. Umożliwia ona sprawną cyfrową edukację przy stosunkowo niewielkich nakładach finansowych.

Moodle jest udostępniany bezpłatnie jako system typu *open source*. Użytkownicy nie płać za jego instalację, wykorzystanie ani nawet za ewentualną pomoc techniczną¹⁰. W rzeczywistości jest to *miejsce publikowania elektronicznych materiałów dydaktycznych w celu realizacji interaktywnego kursu czy szkolenia*¹¹. Aby bardziej obrazowo przedstawić istotę samej platformy, określmy ją jako wirtualną salę wykładową. Mamy nauczyciela (często jest to autor kursu i równocześnie oceniający), uczniów (odbiorców, uczestników kursu), tablicę, na której umieszczane są treści edukacyjne (strona główna kursu, podzielona na moduły, w których zamieszcza się różnego rodzaju pliki), a także zadania do wykonania, które podlegają ocenie (punktacji). Mamy również interaktywne zaplecze społeczne (forum, czat, możliwość wysyłania i odbierania wiadomości prywatnych), zapewniające kontakt z innymi uczestnikami.

Od strony technicznej Moodle jest systemem raczej nieskomplikowanym, intuicyjnym oraz przyjaznym zarówno dla nauczycieli, jak i dla uczniów. Jego pierwszą oficjalną wersję opublikowano 20 sierpnia 2002 r.¹² Obecnie korzystają z niego użytkownicy z 229 krajów na świecie¹³. Wydaje się on być zatem systemem sprawdzonym, lecz czy jest to wystarczająca motywacja do decydowania się na naukę w formie e-learningu? Czy bibliotekarz wybierze ją jako satysfakcjonujący element dokształcania? Dla kogo może być przeznaczony kurs e-learningowy?

B.B.: Kursy e-learningowe na platformie Moodle mogą być skierowane do różnych grup osób dorosłych, także do bibliotekarzy. Z zasady wybiera się kurs *just for me*¹⁴. W moim przekonaniu kursy e-learningowe wybierają te osoby, którym zależy na zdobyciu nowych umiejętności, poszukują dogłębnych informacji na jakiś temat i chcą nabytą wiedzę przećwiczyć praktycznie, a nie mają czasu na systematyczne dokształcanie się w wyznaczonych z góry godzinach, fizyczne uczestniczenie w zajęciach itp. Swój rozwój przez udział w e-kursach planujemy sami. W wypadku kursów realizowanych w grupie i pod kierunkiem nauczyciela dysponujemy ograniczonym czasem, w którym musimy się zmieścić. Jest to logiczne i mobilizujące. Wykonując zadania w kolejnych modułach kursu, sprawdzamy wyniki (punktację) i obserwujemy efekty nauki. Jeśli zdobywamy np. 90–100%, odczuwamy wielką satysfakcję.

¹⁰ SZABŁOWSKI, S. dz. cyt., s. 91.

¹¹ SUSFAŁ, M. *Moodle: docerń e-learning z platformą Moodle!: ćwiczenia praktyczne*. Gliwice: Helion, 2013, s. 14. ISBN 978-83-246-4758-3.

¹² Tamże, s. 13.

¹³ *Moodle statistics* [on-line], [dostęp 25.10.2014]. Dostępny w: <http://moodle.net/stats/>.

¹⁴ PLEBAŃSKA, M., KULA, I. *E-learning. Treści, narzędzia, praktyka*. Warszawa: Almamere Szkoła Wyższa, 2011, s. 9. ISBN 978-83-62644-11-7.

Netykieta

U.O.: W kursach realizowanych pod kierunkiem osoby prowadzącej ważne jest podejście personalne, współpraca między prowadzącym a uczniem. To istotne, że zadania sprawdza i ocenia człowiek, a nie program (z czym często kojarzymy wszelkie internetowe testy czy quizy). Więż sieciowa to element kursu nie do przecenienia. Prowadzący często zachęca do przedstawienia się grupie, wstawienia własnego zdjęcia, a także do aktywności na łamach forum¹⁵. Pamiętajmy, że każda interaktywność również do czegoś zobowiązuje. Chociażby do zachowania tzw. netykiety, określanej jako zbiór zasad dobrego zachowania, których należy przestrzegać w internecie. Unikajmy zatem trollingu (ogólne utrudnianie komunikacji, obraźliwe wypowiedzi, celowe wprowadzanie w błąd), zwracając się do kogoś bezpośrednio, używajmy wielkiej litery (czy *Tobie również to zadanie sprawiło taką trudność?*), nie wysyłajmy spamu (niechcianych reklam), a także kontrolujmy własny komputer pod kątem wirusów, aby wraz z przesłaniem gotowego zadania nie sprawić prowadzącemu niemiłej niespodzianki¹⁶.

B.B.: Etyczne zachowanie podczas zdalnego kontaktu obowiązuje tak jak w codziennym życiu. Kontakty internetowe wymagają wzajemnego szacunku. Ponadto e-kształcenie powinno zachowywać funkcję wychowawczą¹⁷. Dobro i zło jako kategorie etyczne szeroko pojmowane dotyczą i obowiązują także w tej sferze działania, bo mamy tu do czynienia z człowiekiem, jego osobą i kontaktami międzyludzkimi.

U.O.: Wiemy już, na czym mniej więcej polega idea e-learningu oraz jak powinniśmy zachowywać się w wirtualnej przestrzeni społecznej. Jakich dodatkowych rad, dotyczących samego procesu nauki, warto udzielić uczestnikom e-kursów? Przed czym przestrzec?

B.B.: W wypadku kursów o ograniczonym czasie realizacji przestrzegam przed zostawianiem realizacji zadań na ostatnią chwilę. Przewidziany przez organizatorów niezbędny czas, jaki trzeba przeznaczyć na kurs, jest przez nich wyliczony. Należy to mieć na uwadze. Samo czytanie szczegółowych informacji wprowadzających w dane zagadnienie wymaga czasu. Ich uzupełnienie stanowią zwykle filmy, slajdy, strony internetowe, które należy obejrzeć w celu pogłębienia wiedzy na temat poszczególnych zagadnień. Na koniec każdego modułu z reguły są do wykonania zadania, skrupulatnie sprawdzane i oceniane przez organizatorów. Kurs zwykle zamyka test końcowy, sprawdzający nabytą wiedzę i umiejętności. Rozwiązanie testu nie powinno sprawić większych trudności, jeśli zapoznaliśmy się z całym materiałem i wykonaliśmy zadania w poszczególnych modułach. Należy także przewidzieć czas na rozwiązywanie ewentualnych trudności związanych ze stroną techniczną wysyłania zadań, zakłóceniami w dostępie do internetu itd.

¹⁵ PENKOWSKA, G. dz. cyt., s. 24–26.

¹⁶ CZARKOWSKI, J.J. *E-learning dla dorosłych*. Warszawa: Difin SA, 2012, s. 188–189. ISBN 978-83-7641-513-0.

¹⁷ Więcej na temat etyki w e-kształceniu można znaleźć w: tamże, s. 180–186.

Trudności związane ze zdalną nauką i ich przewyżnienie

U.O.: Mimo że *interfejs* użytkownika kursu na platformie Moodle jest bardzo intuicyjny, może on sprawiać pewne trudności osobom, które na co dzień nie korzystają z narzędzi internetowych. Każdy e-kurs powinien zawierać instrukcje korzystania z poszczególnych składników. Warto je przeczytać. Poza zapoznaniem się z instrukcją istotne są spostrzeżenia wizualne związane z układem i prezentacją treści na stronie internetowej kursu. Gdy już zorientujemy się w układzie całości (prześledzimy także boczne paski), skoncentrujemy się wyłącznie na części głównej. Zwróćmy uwagę na liczbę modułów, powiązanych z nimi plików oraz przypisanych im zadań. Służy to nie tylko pobieżnemu zapoznaniu się z tematem, ale i oswojeniu z tym, co nas czeka, a następnie przełożeniu tego na czas, który potencjalnie na kurs przeznaczymy. Odczytywanie plików, otwieranie zdjęć, odtwarzanie filmów instruktażowych oraz przesyłanie gotowych zadań na platformę Moodle to czynności stosunkowo proste. Wymagają one wyłącznie podstawowej wiedzy komputerowej. Zwykle z czasem uczestnik kursu nabiera wprawy w poruszaniu się w obszarze kursu i wszelkie instrukcje stają się zbędne.

B.B.: Szczegółowe wyjaśnienia czynności we wstępnej części kursu mogą być zaskakujące dla osób sprawnie korzystających z komputera. Jednak e-kursy, jeśli są kierowane do odbiorców o różnym poziomie umiejętności, zwykle zawierają instrukcje krok po kroku, umożliwiające także mniej wprawnym osobom pracę na platformie. Myślę, że każda osoba znająca podstawy obsługi komputera jest w stanie poradzić sobie z zadaniami na platformie.

U.O.: Jednak nie tylko trudności z mniej lub bardziej zaawansowanym opanowaniem funkcji programu mogą wywołać pewną niechęć do kursów e-learningowych. Na zniechęcenie wpływają również np. wolne łącze internetowe, problemy z dostępem do sieci, nagłe przerwy w dostępie lub koszty utrzymania domowego modemu. Niedogodnością może okazać się także konieczność unowocześnienia komputera poprzez zakup głośników czy mikrofonu, często niezbędnych do realizacji danego kursu¹⁸. Jeśli ktoś decyduje się na naukę w godzinach pracy, powinien to wcześniej uzgodnić z przełożonym, co wyeliminuje negatywne skutki nauki w warunkach obawy przed reprimendą z powodu realizacji zajęć wykraczających poza zakres obowiązków.

Odpowiednia organizacja czasu i miejsca oraz przekonanie do kursu, który planujemy rozpocząć lub w którym akurat uczestniczymy, to już połowa sukcesu. Niestety, wspomniane wyżej *przekonanie* to nie wszystko. Kolejnym istotnym problemem, który wyłania się przy wyborze i realizacji kursów, jest...

B.B.: ...ich jakość? Tak, wątpliwości może budzić jakość kursów, zwłaszcza ich merytoryczne lub metodyczne niedopracowanie. Amerykańskie i chińskie badania potwierdziły wysoki poziom i efektywność e-kursów¹⁹ oraz ich wygodę i popularność. W Polsce i na

¹⁸ HYLA, M. *Przewodnik po e-learningu*. Kraków: ABC a Wolters Kluwer business, s. 154. ISBN 978-83-7526-697-9.

¹⁹ PENKOWSKA, G. dz. cyt., s. 55–57.

świecie pomimo wielu lat istnienia e-kształcenia, nadal brakuje standardów odnoszących się do tej formy edukacji, ich trafnej oceny, badania efektów wśród uczestników kursów. Ocena poziomu kształcenia jest z pewnością trudna i niedopracowana, stąd stosunkowo częste wątpliwości co do jakości tego typu kursów.

U.O.: Wątpliwości mogą budzić także profesjonalizm twórców lub wartość dyplomu albo certyfikatu, który można po ukończeniu kursu uzyskać. Lęk przed niepoważnym potraktowaniem dyplomu, który otrzymaliśmy za wirtualną naukę, prowokuje pokusę ukrycia go przed obecnym lub przyszłym pracodawcą. Wynikiem tego jest chowanie e-learningowych dyplomów do szuflady. Oczywiście wciąż najważniejsze są umiejętności nabyte na kursie, a jednak ich pisemne potwierdzenie mogłoby znacząco polepszyć naszą sytuację zawodową. Apel o większe zaufanie do jakości i wartości różnotematycznych kursów e-learningowych prowadzonych przez bibliotekarzy dla bibliotekarzy byłby w tym momencie zasadny. Ciekawa jest jeszcze kwestia praw autorskich. Możesz podać jakieś szczegóły?

B.B.: Kontekst praw autorskich w e-kształceniu może trochę niepokoić, choć kształtuje się on dość logicznie. Oczywisty jest fakt, że prawa autorskie przysługują tym, którzy tworzą kurs na platformie, a korzystający ze źródeł są zobowiązani do ich podania. Adaptacja materiałów na potrzeby kursu wymaga zgody poszczególnych autorów. Ochronie podlega projekt kursu, treści w nim zawarte, ćwiczenia, prezentacje. Nagromadzone materiały są natomiast nowym dziełem i mogą zostać uznane za dzieło zbiorowe. Odnośnie e-learningu w kontekście prawa istotne jest jeszcze to, że jeśli pracownik przygotowuje kurs w ramach obowiązków i umowy o pracę, prawa autorskie przysługują jego macierzystej instytucji. Zarówno licencje, jak i prawa autorskie mogą być udzielane pod pewnymi warunkami, np. na licencji Creative Commons. Legalne oprogramowanie albo prowadzenie kursu na platformie *open source* (np. Moodle) rozwiązuje kwestię ochrony praw autorskich dla organizatorów kursu²⁰. Użytkownik kursu natomiast musi przestrzegać praw autorskich prowadzących i korzystać z podanych treści uczciwie i etycznie.

U.O.: Załóżmy, że ukończyliśmy właśnie jeden lub kilka kursów e-learningowych. Jak wygląda „życie po e-learningu”? Czy w pracy bibliotekarzy przydają się nabywane podczas kursów umiejętności?

B.B.: To zależy w dużej mierze od tego, jakiego typu kursy kończymy. Są specjalne kursy dla bibliotekarzy, np. infobrokering, język angielski dla bibliotekarzy, korzystanie z wybranych programów i aplikacji, które można wykorzystać w swojej pracy. Inne, mniej związane z profesją, można realizować hobbystycznie, ale też wykorzystać w pracy. Bibliotekarz nie zajmuje się tylko wypożyczaniem książek. Umiejętność wykonania plakatu czy prezentacji w Prezi też się w pracy przydaje.

²⁰ Tamże, s. 146–147.

Podsumowanie

U.O.: Jak widać, e-learning ma wiele zalet. Czas na krótkie podsumowanie.

B.B.: Do zalet e-learningu możemy z pewnością zaliczyć m.in.: szybki i łatwy dostęp do kursów, szybki kontakt z prowadzącym szkolenie i wymianę doświadczeń z innymi uczestnikami kursu. W opracowaniach dotyczących e-kształcenia możemy znaleźć także: możliwość szkolenia dużych grup ludzi, optymalizację doboru grup uczących się, możliwość szybkiej modyfikacji treści i jej natychmiastowe rozpowszechnianie, standaryzację wiedzy, kontrolę realizacji szkolenia²¹. Z mojego punktu widzenia szkolenia zdalne dają wiedzę w pigułce na konkretny temat oraz umiejętności, których sama, bez mobilizacji prowadzącego, nie byłabym w stanie tak szybko nabyć.

U.O.: Kursy zdalne mogą służyć poszerzaniu umiejętności o zagadnienia dodatkowe. Na przykład umiejętność biegłego posługiwania się takimi programami, jak MS Word, MS Publisher, GIMP zdobyta na e-kursach, może być bardzo przydatna w codziennej pracy bibliotekarza.

Istotny jest również dostęp do konkretnej, wyselekcjonowanej wiedzy²². W natłoku informacji, gdy łatwy dostęp do wielkiej liczby wirtualnych materiałów edukacyjnych grozi ich niewłaściwym doбором, spowodowanym nieumiejętnością odróżniania treści ważnych od mało istotnych, profesjonalnych od mało wartościowych, takie tematyczne kursy minimalizują ryzyko nabycia wiedzy niepewnej i chaotycznej.

Warto też podkreślić, że możliwość odbycia i ukończenia interesujących nas kursów tu, na miejscu, zdalnie, czyli bez konieczności wyjazdów na szkolenia, była rozwiązaniem bardzo wygodnym.

B.B.: Dla mnie bez wątplenia tak. Wyjazdy, to dodatkowy czas, który trzeba poświęcić na przejazd, załatwianie delegacji, rozliczanie się z niej itd. Szkolenie on-line, to czas ściśle związany z nabywaniem wiedzy. I to jest też niezwykle ważne.

U.O.: Z e-learningu można zrobić udaną formę naukowej rozrywki. Bibliotekarskie kursy bywają na tyle urozmaicone, że ich realizacja staje się przyjemnością, a poziom nie sprawia większych trudności (nawet komputerowemu laikowi, który wzdyga się na samą myśl o Moodle). Warto z nich korzystać!

Bibliografia:

1. ANTCZAK-SABALA, B. Skąd się biorą szkolenia biblioteczne on-line w polskich bibliotekach? Komunikat z badań. *Biuletyn EBIB* [on-line], nr 4/2009(104) [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <http://www.ebib.pl/2009/104/a.php?antczak>.

²¹ KONIECZKO, A. dz. cyt.

²² STECYK, A. *Abc eLearningu: system LAMS: learning activity management systems*. Warszawa: Centrum Doradztwa i Informacji Difin, 2008, s. 20. ISBN 978-83-7251-879-8.

2. *Warmińsko-Mazurska Biblioteka Pedagogiczna. Biblioteczne Centrum Zdalnej Edukacji w Elblągu* [on-line], [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <http://moodle.wmbp.edu.pl/>.
3. *Centrum Otwartej i Multimedialnej Edukacji* [on-line], [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <http://kampus.come.uw.edu.pl/>.
4. CZARKOWSKI, J.J. *E-learning dla dorosłych*. Warszawa: Difin, 2012. ISBN 978-83-7641-513-0.
5. HYLA, M. *Przewodnik po e-learningu*. Kraków: ABC a Wolters Kluwer business. ISBN 978-83-7526-697-9.
6. KONIECZKO, A. E-edukacja okazją urozmaicenia wiedzy i umiejętności bibliotekarzy. *Biuletyn EBIB* [on-line], nr 4/2009 (104) [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <http://www.ebib.info/2009/104/a.php?konieczko>.
7. *Moodle statistics* [on-line], [dostęp 25.10.2014]. Dostępny w: <http://moodle.net/stats/>.
8. *Moodle w BP Toruń* [on-line], [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <http://www.bptorun.edu.pl/moodle/>.
9. PENKOWSKA, G. *Meandry e-learningu*. Warszawa: Difin, 2010. ISBN 978-83-7251-281-8.
10. PLEBAŃSKA, M., KULA, I. *E-learning. Treści, narzędzia, praktyka*. Warszawa: Almamater Szkoła Wyższa, 2011. ISBN 978-83-62644-11-7.
11. *Portal Edukacyjny UG* [on-line], [dostęp 22.10.2014]. Dostępny w: <https://pe.ug.edu.pl/>.
12. STECYK, A. *Abc eLearningu: system LAMS: learning activity management systems*. Warszawa: Centrum Doradztwa i Informacji Difin, 2008. ISBN 978-83-7251-879-8.
13. SUSFAŁ, M. *Moodle: doceń e-learning z platformą Moodle!: ćwiczenia praktyczne*. Gliwice: Helion, 2013. ISBN 978-83-246-4758-3.
14. SZABŁOWSKI, S. *E-learning dla nauczycieli*. Rzeszów: Wydaw. Oświatowe FOSZE, 2009. ISBN 978-83-7586-012-2.